

بونیادگیری دی سۆسیئر و قوتابخانه زمانه وانیه کان

پیش دی سۆسیئر چه مکی «زمانه وانیه کان» Lin-
guistics» به واتا زانستییه که ی بوونی نه بووه.
فیلوژوژکاره کان هینده ی له ئەدگار و خهسله ته کانی
زمانیان ده کۆلییه وه نیو هه نده له خودی زمانیان
نه ده کۆلییه وه.

دی سۆسیئر یه که م کهس بوو هه وڵی دا له خودی زمان
بکۆلیتته وه، ههروه ها با وه ریشی و ابوو که زمان خۆی
سیسته مه وه په یه وه ی سیسته مه تیکیش ده کات، نه وه
سیسته مه عه نکه بوو تیه ی زمان ته و او ی ره گه زه کانی
زمانی له خۆدا کۆکردۆته وه و له سه ر دوو ره هه ند پیه ون دیان
به یه که وه هه یه، ره هه ندی ستوونی زمان و ره هه ندی
ئاسۆیی زمان. و تپرای ئەمه ش دی سۆسیئر له «پیکهاته» ی
زمانیشی کۆلییه ته وه و زمانی بو «پارۆل-گوته» و
«لانگ-سیسته می پیه ون دیکردن» پۆلین کرد وه.

ئه م به «سیسته م دیتنه ی زمان» ده رگای له سه ر عه قلی
زمانه وانان کرده وه. به واتایه کی تر، دیار کردنی نه وه ی که
زمان سیسته مه وه ره گه زه کانی په یه وه ی سیسته مه تیک
ده که ن، وای کرد چه ندان قوتابخانه لیره وه له وێ دروست
بین و هه وڵ بدن له خودی زمان بکۆلته وه.

قوتابخانه ی پراگ یه کێ له و قوتابخانه زمانه وانیه کانیه
که له ده رگای سیسته مه وه!» له زمان ده کۆلیتته وه.

له م کورته نووسینه دا هه وڵ ده ده یین پوخته یه ک له باره ی
چه مک و سه ره له دان و دامه زرینه ران و بنه ماکانی نه وه
قوتابخانه یه وه بدوین.

قوتابخانه ی زمانه وانیه پراگ

سه لام ناوخۆش
(زانکۆی سه لاهه دین - په روه ده ی بنیات)

سه ره هلدان و دامه زرينه رانی قوتابخانهی پراگ

له بیسته کان و سییه کاندای چکسلوفاکیا به گشتی و پراگ به تاییه تی بیوونه شانزی توئینه وهی ئه ده بی و فیکریی زمانه وانای. ئه و دیارده بهش به و ریژه دیوکراسیه په یوهست بوو که له و به شهی ئه وروپای ناوه راستدا به رقه رار بوو. ویرای ئه مهش پراگ بیووه په ناگه ی په نا هنده کانی سو فیه ت و ولاتانی دی.

رؤشنفکران و زمانه وانانی ره گه زی جودا له چندان بازنه ی فیکری و زمانه وانای گرد بیوونه وه. یه کی له وانه بازنه ی زمانه وانای پراگ بوو.

له سالی ۱۹۲۶ دا کومه له زمانه وانیک له پراگ کوئونه وه و پراریان دا که بازنه یه کی زمانه وانای دروست بکن، چونکه کوئونه وه که له پراگ بوو بوئه ناوی «پراگ» یان بو بازنه زمانه وانیه که هله لپژارد. بازنه که له حه قده کهس پیک هاتبوو که هه شتبان چیکی و پینجیان رووسی و دوویان فره نسی و ئه لمانیه ک و ئینگلیزیک بوون، به لام رووسه مهاجیره کان وه ک ئیلیم ماسیوسه و رومان یاکویست و تروبیستسکوئی له کهسه هه ره دیاره کانی ئه و بازنه زمانه وانیه بوون. ته مهنی ئه و بازنه یه له پراگ هه تا داگیرکردنی ئه لمانیا بو چکسلوفاکیا دیرته ی هه بوو. هه روه ها به حوکمی ئه وه ی ماسیوسیس و تروبیستسکوؤ زوو مردن و یاکو بسن-یش ناچار بوو پراگ به جی بهیلتی. ئه و دوو حاله ته و مردنی دوو کهس له دامه زرينه ران و هه لاتنی یه کی تر و داگیرکردنی پراگ- و ایگرد بزافه که له پراگ کزبی، به لام هه رچی بیروکه و و بنه ماو شه نگسته کانی ئه و بازنه یه ، بووه قوتابخانه و هه تا کو ئیستاش به شیک له تیوره کانی ئه و قوتابخانه یه جزووری خوئی له دیراساتی زمانه وانیدا هه یه .

ره نگدانه وه ی تیوره کانی پراگ

له قوتابخانه کانی تری زمانه وانیدا

دیتنی زمان وه ک سیسته میک بو بونیادگه ربیه که ی دی سو سیر ده گه ریته وه به لام دی سو سیر له هه ردوو پیوه ندی پارادیگماتیکی و سینتاگماتیکی ره گه زو یه که کانی زمانی کوئیه ته وه هه رچی پراگیه کانن، زیتر بایه خیان به ئه رکی ئه و ره گه زانه داوه.

(ئهرک) و (واتا) دوو چه مکی داهینه ری عه قلی پراگیه کان بوو. ئه وان هه روه ک ته قلیدیه کان نه بوون له شروقه کردنی رسته دا ته نیا جه خت له سه ر واتا بکه نه وه به لکو ئه وان ئه رک و واتایان له ناو پیکهاته کاندای شروقه

ده کرد.

زۆریه ی زمانه وانان ئه و رایه پشت راست ده که نه وه که تیوره کانی پراگ کاریگه ریان له سه ر قوتابخانه کانی (فیرس) و (هالیده ی) و (چومسکی) دا هه بووه. دۆزینه وه که ی تروبیستسکوئی له باره ی دیارده ی به رامبه ر (oPPos. tion) له نیوان دوو دهنگی جیا له گوگردن و شوینی دروست بوونیان وه ک /پ- /ب- / و /ک- /گ- / و /ت- /د- له تیوره که ی بلومفیلدو چومسکیدا ههستی پیده کری.

له په نجاکاندا، تیروانینه کانی پراگ چوارچیه یه کی تری وه رگرت. بواری رسته سازی و واتا سازی و شیوازه ریشی گرته وه. جوژیتف قاچیک ۱۹۰۹ - ۱۹۹۷ روهیچی تری وه بهر تیروانینه کانی پراگدا کرده وه و له سه ر بنه مایه کی نوئ گرنگیه کی زوری به ئه رکی رسته دا به جوژی ئه مه بوو به تیور و ناوی لیترا «تیوری ئه رکی رسته». هالیده ی زور له ژیر کاریگه ری ئه و تیوره دا بوو و په ره ی پیداو به جوژی قوتابخانه که ی هالیده ی هه ر به و ناوه ناسراوه.

به ره به ره تیوری ئه رکی رسته بوو به زمانه وانیه کی سه ره به خو. له میژووی زمانه وانیدا به زمانه وانای ئه رکی (Functional Linguistics) ناسراوه ئه و قوتابخانه یه ش بوو به هه ق دژیک بو تیوره کانی چومسکی. هه ندی توئیر باوه ریان وایه، که زمانه وانای ئه رکی وه ک به دلیک بو دیتنی ئه بسترکتی زمان هاتوته ناراه.

دیتنی ئه بسترکتی زمان خوئی له تیوره کانی چومسکی بو زمان ده نوینی هه رچی بنه ماکانی پراگه ئه وه زیاتر له سه ر دیتنی پراگماتیکی بو زمان دارپژراون.

لایه نی سیموژوئی زمان که ئه مپو دوو بوچوونی دژ به یه ک له خو ده گری، به شیک پی له سه ر ئه وه داده گرن که زمانه وانای به شیکه له سیموژوئی و به شه که ی تربش بانگه شه ی ئه وه ده که ن که سیموژوئی به شیکه له زمانه وانای. به حوکمی ئه وه ی قوتابخانه ی پراگ چه ند میتویدیکی بو شروقه کردنی ده قی ئه ده بی و بونیادگه ری ده قی ئه ده بی خسته روو هه ر ئه وسا ۱۹۲۸ - ۱۹۳۹ - کاریگه ریه کی زوری له سه ر زمانه وانای و سیموژوئا دروست کرد.

شه نگست و بنه ماکانی قوتابخانه ی پراگ

دامه زرينه رانی بارنه ی زمانه وانای پراگ له سالی ۱۹۲۹ یه که م مانفیستی خویمان له ژماره یه کی

گۆفاره که بیان به ناوی بازنه‌ی زمانه‌وانی پراگ بلا و کرده‌وه. ئەمه‌ی خواره‌وه پوخته‌ی بیروپراکانی ئەو گرووپه زمانه‌وانیییه.

۱- زمان سیستهمیکه له هۆیه‌کانی گوزارشت لیکردن پیکدی و رۆلی خۆی ده‌بینی له هاندانی تینگه‌شتنی هاوبه‌شدا.

ئهو دیتنه‌ی زمان وهک سیستهمیک ره‌نگدانه‌وه‌ی کاربگه‌ری بیروپراکانی دی سۆسیتر به‌سه‌ر ئەم قوتابخانه‌یه‌دا ده‌سه‌لمینی. ئەوه‌ی پراگ له دی سۆسیتر جیا ده‌کاته‌وه ئەوه‌یه: قوتابخانه‌ی پراگ جه‌خت له‌سه‌ر ئەرکی کرده‌یی ئاخاوتن ده‌کاته‌وه نه‌ک پیکهاته‌ی ئاخاوتن.

۲- زمان دیارده‌یه‌کی فیزیایی کرده‌یه. شپوه‌که‌ی تا راده‌یه‌کی زۆر په‌یوه‌سته به‌فاکتهری ده‌ره‌کی نا زمانه‌وانی.

زمان ناوه‌ندیکی کۆمه‌لایه‌تییه. له‌سه‌ر ئەو بنه‌مایه، ئەوان جه‌ختیان له‌سه‌ر جیا کردنه‌وه‌ی زمانی رۆشنیری و زمانی شاکاری ئەده‌بی ده‌کرده‌وه هه‌ر به‌هه‌مان شپوه جیا‌وازیان له‌نیوان زمانی زانست و رۆژنامه‌گه‌ری ده‌کرده‌وه.

ئهم «دووانه» هه‌ریه‌که وه‌رگه‌ی تایبه‌ت به‌خۆیان هه‌یه. ۳- زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتن هاوشانی په‌کتر نین و هه‌ریه‌که‌وه ئەدگار و تایبه‌تمه‌ندی تایبه‌ت به‌خۆی هه‌یه. لێره‌دا زۆر گرنگه‌ توێژه‌ر یاخود زمانه‌وان له‌ پیوه‌ندی زمانی نووسین و ئاخاوتن بکۆلیته‌وه. ئەم دووانه‌یه خالی له‌یه‌ک جیاکه‌ره‌وه‌ی نیوان فیلۆلۆژی و که جه‌ختی له‌سه‌ر زمانی نووسین ده‌کرده‌وه، زمانه‌وانیییه - که جه‌ختی له‌سه‌ر ئاخاوتن ده‌کرد.

۴- زمان هه‌ردوو جوۆری هه‌ژمونی که‌سایه‌تی مرۆف له‌خۆ ده‌گرێ: هه‌ژمونی زه‌نی و هه‌ژمونی عاتیفی. هه‌ر روویکی ئەو دوو جوۆره، که‌یه‌که‌میان هه‌ر ده‌رده‌برێ و ئەوی تر سۆز له‌ پیوه‌ندییه‌کی رێژه‌یی دان.

۵- سینکرۆنی زمان وه‌ک میتۆدیک بریتیییه له‌ شروقه‌کردنی حاله‌تی ئیستای زمان، دی سۆسیتر و قوتابخانه‌ی پراگ پالپشتی ئەو میتۆده‌یان ده‌کرد هه‌رچی دایکرونییه‌ ئه‌ویش میتۆدیک شروقه‌کاری زمانه، جا بۆ ئەوه‌ی وه‌سفیکه‌ی هه‌مه‌ لایه‌نه‌ی زمان بکه‌ین، وا ده‌خوازی په‌یره‌وی هه‌ردوو میتۆد بکه‌ین.

۶- ئاوێزانکردنی مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی. ئەم دوو دیارده‌ زمانه‌وانیییه په‌یوه‌ستن به‌ وشه‌وه.

۷- بازنه‌ی زمانه‌وانی پراگ رۆلیکی گرنگی بینی له

چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ی زمانی هاوسی (Language alliance). فیلۆلۆژکاران ته‌نیا جه‌ختیان له‌سه‌ر ئەدگارەکانی ئەو زمانانه‌ ده‌کرده‌وه که‌سه‌ر به‌یه‌ک خیزانه‌ زمان بوون، به‌لام له‌ به‌لقان چه‌ندان زمان هه‌ن، که‌ له‌ یه‌ک خیزانه‌ زمانه‌وه سه‌رچاوه‌یان نه‌گرتوه و پیوه‌ندیشیان به‌یه‌که‌وه هه‌یه. (له‌نیو ئیمه‌شدا ئەم دیارده‌یه هه‌یه ئەوه‌ته کوردی و عه‌ره‌بی به‌ حوکمی هاوسی، زۆر ئەدگار هاوبه‌شیان هه‌یه و هه‌ریه‌که‌وه سه‌ر به‌خیزانه‌ زمانیکه‌ی جواپه‌زه.

۸- بایه‌خدان به‌دیاردە‌ی مۆرفۆنیمیکی یاخود مۆرفۆ- فۆنۆلۆژی. ئەم بایه‌خدانە‌ش بۆ کاربگه‌ری فۆنیم له‌ مۆرفۆلۆژیدا ده‌گه‌رتته‌وه.

۹- پیکهاته‌ی فۆنیم و مۆرفیم به‌س نییه، به‌لکو «واتا» و «ئهرکی» هه‌ریه‌ک له‌مانه‌ له‌ گرنگی پیکهاته‌که که‌متر نییه. لێره‌دا قوتابخانه‌ی پراگ پێشقه‌چوونیک له‌ هه‌ژمونی بونیادگه‌رییه‌که‌ی دی سۆسیتر پیکدیتی.

۱۰- دۆزینه‌وه‌ی ئەدگار جیاکارییه‌کان له‌ بواری فۆنۆلۆژیدا. ئەم دۆزینه‌وه‌یه‌ش له‌ نووسینه‌کانی یه‌کێ له‌ دامه‌زێنه‌رانی پراگ- ترۆپیتسکۆی لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر کراوه. ئەم داھینانه‌ له‌ بواری فۆنۆلۆژیدا توانی بیسته‌ دیارترین و خوراگرترین تیۆری شروقه‌کردنی فۆنۆلۆژی له‌ میژووی زمانه‌وانیدا.

به‌ کورتی به‌ ئەرکه‌کردنی زمانه‌وانی له‌ بنه‌ما هه‌ره‌ دیاره‌کانی ئەو قوتابخانه‌یه. ئەمه‌ش هه‌موو ئاسته‌کانی زمانی گرتۆته‌وه.

ژێدەر:

- 1- Carr, philip (1993) phonology
- 2- Crystal, D. (1991) A Dictionary of linguistics and phonetics.
- 3- Crystal, D. (1992). An Encyclopedic Dictionary Language and Languages.
- 4- Ivic, M. (1990). Trends in Linguistics.
- 5- Johnson, K. and Helen (1999) Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics.
- 6- Robins, R. H. (1997) A short History of Linguistics.
- 7- Verschueren, j. (1999) Under standing Pragmatics.